

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ ЯК СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ

У статті розглядається складне синтаксичне ціле (ССЦ) як структурно-семантична одиниця синтаксису та методи його вивчення у лінгвістичному аспекті, де актуалізується структура, семантика та функція мікротексту. Простежується система гермів, що утворює поле мовного напруження та уможливорює виявлення пріоритетів автора, мікроідею та думку, які базуються на структурно-семантичних показниках мовної системи.

Ключові слова: складне синтаксичне ціле, структурно-семантична одиниця, герм, поле мовного напруження, текст, речення, абзац.

В статье рассматривается сложное синтаксическое целое (ССЦ) как структурно-семантическая единица синтаксиса и методы его изучения в лингвистическом аспекте, где актуализируется структура, семантика и функции микротекста. Прослеживается система гермов, которая создает поле языкового напряжения и дает возможность определить приоритеты автора, микроидею и мысли, которые основаны на структурно-семантических показателях языковой системы.

Ключевые слова: сложное синтаксическое целое, структурно-семантическая единица, герм, поле языкового напряжения, текст, предложение, абзац.

The article deals with a complex syntactic unity (CSU) as a structural and semantic unit of syntax and its methods in the linguistic aspect where the structure, semantics and functions of mictotext are actualized. The system of herms that creates the field of language tension is also analyzed and it helps to find the author's priorities, microideas and thoughts based on the structural and semantic indices of the language system.

Key words: composite syntactic unity, structural and semantic unit, herm, field of speech tension, text, sentence, paragraph.

Кожна синтаксична одиниця демонструє єдність між змістом та формою, між планом змісту та планом висловлення. Це твердження характерне для речення, що реалізує висловлення в мові, а також для складного синтаксичного цілого, оскільки співвідношення їх змісту та форми виражає взаємозумовленість мови та думки, закономірності яких досі залишаються неповністю дослідженні.

Оскільки складне синтаксичне ціле ввійшло в систему одиниць синтаксису тільки в другій половині ХХ ст. постає потреба його вивчення як структурно-семантичної одиниці мови, засоби формування якої принципово відрізняються від засобів формування багаточленного складного речення. Багатогранність цього поняття уможливорює його вивчення зі сторони мови, тексту, комунікації тощо. Серед лінгвістичних праць досі існує необхідність єдиного розуміння предмету синтаксису як розділу граматики та складу його одиниць.

Об'єктом дослідження виступає ССЦ як самостійна одиниця, що характеризується власною семантикою та структурою.

Предметом є особливості внутрішнього та зовнішнього планів структури ССЦ як особливої синтаксичної одиниці.

Завдання – описати ССЦ як структурно-семантичну одиницю синтаксису та вивести власну модель його вивчення.

Перші спроби введення складного синтаксичного цілого у лінгвістику були здійсненні М. В. Ломоносовим [1748], який виокремив одночленний та багаточленний періоди та його союзи, пізніше ідея була продовжена О. О. Потєбнею, який використовував для цього поняття «мовлення» [1892]. Визначення та чітка постановка проблеми складних синтаксичних цілих належить О. М. Пешковському [1925].

Складне синтаксичне ціле як найбільша одиниця являє собою структурно-сміслову єдність, що знаходиться в тексті. Загальноприйнята гіпотеза згідно якої воно позиціонується як одне із текстових одиниць, де основними категоріями тексту виступають: інформативність, цілісність, структурна організованість, зв'язаність, завершеність, модальність, членування. Текстотвірні можливості ССЦ через синтаксичну статистику відображають

план мовної системи, а через синтаксичну динаміку втілюють мовну структуру в мовлення.

ССЦ розуміємо як групу речень, що разом із наявною граматичною одиницею реалізує єдине висловлення (Л. А. Булаховський, В. А. Звегинцев, І. О. Фігуровський, О. Есперсен, Л. Блумфілд, Дж. Кьорм, А. Редфорд, Р. Якобсон та ін.). У рамках дихотомії мови/речення ССЦ можна розглядати згідно аналогії про речення А. В. Карабикова [4, с. 126]: речення існує в єдиній мовній дійсності в двох станах: як одиниця мовної системи, що реалізується в мові, і навпаки, як факт мовлення.

Представники сучасного функціонального синтаксису розмежовують ряд синтаксичних одиниць: словоформа – словосполучення – речення (просте, складне) – складне синтаксичне ціле (І. Р. Вихованець, Г. А. Золотова, Ч. Філлмор, С. -К. Дік, В. Матезіус). Речення формує повідомлення і є основною комунікативною одиницею, проте для передавання повноти думки необхідним є більший контекст, тобто складне синтаксичне ціле [3, с. 5]: найбільша структурно-семантична одиниця, що ділить текст або усне висловлення. Зазначимо, що в сучасній лінгвістиці для позначення цієї синтаксичної одиниці використовуються різні терміни: складне синтаксичне ціле, смислова єдність, надфразна єдність, прозаїчна строфа, мікротекст тощо. Цей факт пояснюється складністю її природи.

Згідно з визначеннями, поданими у працях В. Є. Чернявської, складне синтаксичне ціле є структурно-семантичним утворенням, що співвідноситься із поняттям «текст» у вузько-лінгвістичному аспекті [8, с. 12]. Текст та складне синтаксичне ціле існують у нерозривній єдності, оскільки зумовлюють конструктивно-синтаксичну та семантико-синтаксичну сторони своєї організації [5, с. 6]. Реалізація відбувається лише при поєднанні внутрішніх зв'язків, що відповідають основним рівням тексту: семантичному, лексико-граматичному, образному, прагматичному. Домінантне цих зв'язків є семантичне узгодження: всі компоненти складного синтаксичного цілого пов'язані між собою і співвіднесені з глобальним змістом тексту.

Розмежовують внутрішній та зовнішній план ССЦ (О. І. Москальська, Л. М. Лосева, Г. Я. Солганік та ін.). Композиція, тобто вияви структури через форму, традиційно належить до зовнішнього плану, а до внутрішнього – граматична будова. Перехід від внутрішнього до зовнішнього етапу уможливорює аналіз фіксування структурних елементів цілеустановки автора. Цілеустановка та інтенція автора тісно пов'язані з композиційними складовими ССЦ. Формування теми, мікроідеї та реалізація цілеустановки є функціями окремих композиційних складових: плану змісту та вираження ССЦ, що уможливорює виникнення структурно-семантичної особливості ССЦ – поля мовної напруги, що являє собою систему гермів в якій тісно конденсується мовна інформація, яка

охоплює інтенцію автора, мікроідею ССЦ та його приховані думки.

У лінійній структурі складного синтаксичного цілого розташовані компоненти, які акумулюють мовні індикатори різних рівнів. Такий компонент І. С. Папуша називає **гермою** (від грец. herma – знак, що вказує межу) [7, с. 64], її об'єм може бути різним: слово, словосполучення. Ряд однорідних членів, уособлений член речення тощо. Проте, цей компонент не може бути менше одного слова і більше простого речення. Фундаментальною мовною особливістю герми та основні критерії її виділення становить акумуляція мовних засобів, що розташовані в ній. Ця акумуляція є індикатором якості.

У надфразній єдності або складному синтаксичному цілому чітко виокремлюємо три складові компоненти, які є його структурною базою: 1) зачин, тобто початок передавання ідеї, думки, або теми, який базується на першому реченні, що навіть може бути віднесеним до окремого абзацу; 2) медіальна частина, де передбачається викладення та розвиток теми; 3) кульмінація, тобто підсумок викладеної інформації. Ця тричленна композиція є характерною для ССЦ, але не обов'язковою, оскільки в мовленнєвому потоці відтворення вона може зазнати різноманітні варіації.

Структура ССЦ охоплює внутрішні закономірності, які простежуються за допомогою внутрішніх та зовнішніх планів їх будови. Як зазначає І. С. Папуша, у полі мовного напруження зміст, який закладений у відповідних мовних категоріях та граматичних формах, актуалізуються саме в гермах [7, с. 6]. Розмежовують структурні властивості ССЦ, до яких належить: два або більше речень, що об'єднанні семантичними зв'язками; членування на менші одиниці (речення); наявність усіх складових композицій (початок – медіальна частина – закінчення); відповідність з однією із моделей будови (інваріативні мовні матриці); наявність груп міжфразових засобів зв'язку (експліцитні та імпліцитні способи); наявність герм.

Структурою ССЦ є усі види його внутрішніх зв'язків та структурних ярусів мови, що утворюють мовний конгломерат, який відповідає цілеустановці автора. Заміна або зміна будь-якої структурної одиниці спричинить переорієнтацію акцентів смислу та зміни всієї структури конкретного ССЦ.

Міжфразні зв'язки слугують структурним аспектом вивчення складного синтаксичного цілого, розмежовуємо два їх види: ланцюжковий та паралельний. Ланцюжковий зв'язок передбачає послідовний виклад думки, де лексичні повтори, займенники, займенникові прислівники є засобами зв'язку між реченнями. Паралельний зв'язок характеризується співставленням та протиставленням речень, що реалізуються за допомогою паралелізму синтаксичних конструкцій. У межах одного складного синтаксичного цілого можуть

поєднуватись ланцюжковий і паралельний зв'язки компонентів [2, с. 277-278; 9, с. 374-375].

Семантику ССЦ становить семантичне наповнення мовних одиниць та значення, які визначенні цілеустановкою автора. Значення в його рамках набувають значимість, що визначається семантичним критерієм складного синтаксичного цілого і тексту. Семантичний зв'язок позиціонує як фундамент ССЦ. Проте семантична єдність усіх складових ССЦ буде його фундаментом лише за умови відповідності всіх формальних виявів зв'язку.

Залежно від способу зв'язку між реченнями виокремлюємо три основні структурні типи: 1) складні синтаксичні цілі з ланцюжковим зв'язком компонентів, розгортання думки відбувається послідовно, кожне наступне доповнює попереднє; 2) складні синтаксичні цілі з паралельним зв'язком компонентів, поєднання між ними є семантичного плану, проте певну роль відіграє співвідношення вищо-часових форм дієслів-присудків. Паралелізм ґрунтується на зіставленні та протиставленні; 3) складні синтаксичні цілі змішаного типу, у межах якого можуть поєднуватись ланцюжковий та паралельний зв'язок.

Також досить актуальним залишається питання щодо співвідношення складного синтаксичного цілого та абзацу. Принциповою є думка Л. М. Лосевої [6, с. 52], у якій зазначається, що можна віднести абзац до синтаксичних категорій, бо в синтаксичній структурі тексту ніяких інших одиниць, окрім словосполучень, сполучення слів, речень, складних синтаксичних цілих немає. Межі абзацу і надфразної єдності не співпадають.

Зазначимо, що з погляду семантичного змісту між абзацом та надфразною єдністю є спільні характеристики: завершений відрізок тексту, продовження основної сюжетної лінії, наявність вставок, власні чи загальні думки автора, які опосередковано відносяться до основного тексту. Вважаємо, що відмінність між цими двома поняттями полягає у тому, що надфразна єдність, або ССЦ містить висловлення, яке утворює мікротему, а мікротема – абзац, який не є завершеним, оскільки часто поширюється на сусідні абзаци. У результаті виявляється, що одне висловлення, яке становить мікротему, це – завжди ССЦ, але воно може охоплювати один, два і більше абзацив. Це означає, що межі абзацив із межами ССЦ не повинні збігатися, окрім випадків, коли об'єктивному членуванню тексту на окремі мікротеми відповідає суб'єктне ставлення автора до змісту тексту, що передбачає наголошення або

виокремлення певної деталі, або навпаки, з'єднати в одне, два чи більше окремих висловлень.

На сучасному етапі вивчення відмінностей між абзацом та складним синтаксичним цілим актуальними є праці Н. С. Валгіної: абзац – це одиниця членування тексту композиційно-стилістична, а складне синтаксичне ціле – це одиниця семантико-синтаксичного членування [1, с. 45]. Частини складного синтаксичного цілого тяжіють до об'єднання у складне речення, а абзац таким експериментам не піддається, оскільки не є синтаксичним за своєю природою.

На нашу думку, абзацний відступ слугує для виділення найважливіших у композиції тексту груп речень чи навіть окремих речень. Зі складним синтаксичним цілим часто збігаються абзаци, які складаються із багатьох речень, проте вважаємо їх стилістично нейтральними. Основна відмінність полягає в суб'єктивності й об'єктивності членування тексту: абзаци більш пов'язані з авторською волею, тому один і той же текст може бути порізненому поділений на абзаци. У той же час семантико-структурна будова тексту залишається незмінною, воно властиве самому тексту.

Семантичний план складного синтаксичного цілого передбачає передання конкретної мікротеми. Кожне наступне речення розвиває, уточнює, розширює зміст попередніх. Речення, що входять до системи, утворюють не тільки смислову, а й структурну єдність. Засобами вираження структурної єдності його компонентів слугують займенники, прислівники, модальні слова, синонімічна заміна, лексичний повтор, застосування інтонації в усному мовленні.

Проте не кожне складне синтаксичне ціле охоплює усі зазначені засоби міжфразного зв'язку. Організація не є стабільною, вона залежить від структури та цілі висловлювання. Смислове об'єднання речень, що входять в складне синтаксичне ціле є її базовою умовою.

Отже, міжрівневий аналіз структури складного синтаксичного цілого уможливило вивчення взаємозв'язку семантико-синтаксичного та функціонального аспекту, що диктується сприйняттям мови як системи, а його – як окремої одиниці. Складне синтаксичне ціле як структурно-семантична одиниця відіграє важливу роль у структуруванні тексту. Незважаючи на схожість його характеристик із текстом, дискурсом та абзацом, різноманітні об'єкти дослідження уможливають виокремлення його за рахунок власних диференційних ознак, що автосемантизує це лінгвістичне поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валгина Н. С. Теория текста : [учеб. пособие] / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2004. – 280 с.
2. Синтаксис современного русского языка : [учебник для студ. высш. учеб. заведений / под ред. С. В. Вяткиной и др.]. – М. : Академия, 2009. – 346 с.
3. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка : [науч. монограф.] / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
4. Карабыков А. В. Проблема конститутивных признаков предложения в отечественном языкознании XVIII-XXI веков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Филологические науки» / А. В. Карабыков. – Барнаул, 2004. – 21 с.
5. Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка : [научная монография] / О. А. Крылова. – М. : Изд-во РУДН, 1992. – 172 с.

6. Лосева Л. М. Как строится текст : [пособие для учителей / под ред. Г. Я. Солганика]. – М. : Просвещение, 1980. – 96 с.
7. Папуша И. С. Сложное синтаксическое целое : структура, семантика, функционирование : автореф. дис. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.19: «Филологические науки» / И. С. Папуша. – Москва, 2011. – 46 с.
8. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста : [учебное пособие] / В. Е. Чернявская. – М. : КомКнига, 2006. – 128 с.
9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

© Руміга І. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 27.03.2013 р.

РУМІГА Інна Ігорівна – аспірантка кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці.

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, наратологія, британський постмодернізм.